

Basisgrammatica
van het
Bijbels Hebreeuws

Zesde druk

A. J. C. Verheij

Eburon
Utrecht 2024

ISBN 978 90 5972 062 6 (Grammatica)

ISBN 978 90 5972 029 5 (Oefenboek)

ISBN 978 90 5972 030 5 (Set)

Uitgeverij Eburon

Vredenburg 40

3511 BD Utrecht

info@eburon.nl, www.eburon.nl

Telefoon: 030-2273350

Omslagontwerp: Travaux Publics / Jan Kees Schelvis

© 2002–2024 A. J. C. Verheij. Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende(n).

© 2002–2024 A. J. C. Verheij. All rights reserved.

No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior permission in writing from the proprietor(s).

Inhoud

Woord vooraf	x
Lijst van tabellen	xi
Afkortingen	xii
Inleiding	xiii
1 Het Hebreeuwse schrift	1
1.1 Medeklinkers	1
1.1.1 Alfabet	1
1.1.2 Letters met twee vormen	3
1.1.3 Letters die op elkaar lijken	3
1.1.4 Letters met gelijke uitspraak	4
1.1.5 Keelletters	4
1.2 Klinkertekens	4
1.2.1 Uitspraak	5
1.2.2 <i>Kamets</i> chatoef	6
1.2.3 <i>Patach</i> furtivum	6
1.2.4 Leesmoeders	7
1.3 Sjwa	7
1.4 Dageesj	8
1.4.1 Dageesj forte	9
1.4.2 Dageesj lene	10
1.4.3 Geen dageesj	10
1.4.4 <i>Hee</i> mappiek	11
1.5 Masoretische accenten en overige leestekens	11
1.5.1 Masoretische accenten	11
1.5.2 Makkeef	12
1.5.3 Meteg	13
1.6 Hebreeuws in Latijnse letters	13
1.6.1 Translitteratie: weergave van de letters	13
1.6.2 Transcriptie: weergave van de uitspraak	13
1.6.3 Notatie van de voorbeelden	14
1.7 Een voorbeeld: Exodus 1:1–5	15

2	Opbouw van Hebreeuwse woorden	17
2.1	Algemene kenmerken	17
2.1.1	Woorden aan elkaar geschreven	17
2.1.2	Voor- en achtervoegsels	17
2.1.3	Klemtoon	18
2.1.4	Klinkers veranderen	19
2.1.5	Elisie: letters verdwijnen	20
2.2	Woord: lexeem en inflectie	20
2.3	Lexeem: wortel en patroon	20
2.3.1	Wortel	20
2.3.2	Patroon	21
2.3.3	Woordsoorten	22
2.3.4	Het opzoeken en benoemen van lexemen	23
2.4	Inflectie: grammaticale eigenschappen	24
2.4.1	Persoon	24
2.4.2	Geslacht	24
2.4.3	Getal	25
2.4.4	Status	25
2.4.5	Bepaaldheid	26
2.4.6	Werkwoordstijd en -wijs	27
3	Functiewoorden	28
3.1	Persoonlijke voornaamwoorden	28
3.1.1	Zelfstandig	28
3.1.2	Aangehangen (APV)	29
3.1.3	Beleefdheid	30
3.2	Aanwijzende voornaamwoorden	30
3.3	Voegwoorden	31
3.3.1	Nevenschikkend	31
3.3.2	Onderschikkend	32
3.4	Lidwoord	33
3.5	Vraagpartikel	34
3.6	Aanwezigheidspartikel	34
3.7	Ontkenningspartikels	34
3.8	Voorzetsels	35
3.8.1	Algemeen	35
3.8.2	Twee voorzetsels ² <i>et</i>	36
3.8.3	Met APV	37
3.8.4	<i>Hee</i> van richting	37
3.9	Bijwoorden	39
3.10	Tussenwerpsels	40

4	Naamwoorden	41
4.1	Zelfstandig naamwoord	41
4.1.1	Inflectie	41
4.1.2	Met APV	42
4.2	Bijvoeglijk naamwoord	44
4.2.1	Vorm	44
4.2.2	Gebruik	45
4.2.3	Geen vergelijkende en overtreffende trap	45
4.3	Telwoorden	46
4.3.1	Hoofdtelwoorden	46
4.3.2	Rangtelwoorden	49
4.4	De vorming van lexemen	50
4.4.1	Klinkers tussen wortelletters	50
4.4.2	De nomina segolata	50
4.4.3	Achtervoegsel <i>-t</i>	51
4.4.4	Voorvoegsel <i>m-</i>	52
4.4.5	Eindigend op <i>-eh</i>	52
4.4.6	Achtervoegsel <i>-ah</i>	53
5	Werkwoorden	54
5.1	Inflectie	55
5.1.1	Perfectum	55
5.1.2	Perfectum consecutivum	57
5.1.3	Imperfectum	58
5.1.4	Imperfectum consecutivum	61
5.1.5	Imperativus	63
5.1.6	Participium	64
5.1.7	Infinitivus	66
5.2	Met APV	68
5.2.1	Perfectum, imperfectum, imperativus	69
5.2.2	Participium	70
5.2.3	Infinitivus	70
5.3	Stamformatie	71
5.3.1	Stamformatie als verbaal patroon	71
5.3.2	Qal	73
5.3.3	Passief Qal	74
5.3.4	Nif‘al	74
5.3.5	Hif‘il	75
5.3.6	Hof‘al	76
5.3.7	Pi“el	77
5.3.8	Pu“al	78
5.3.9	Hitpa“el	79

5.3.10	Pa‘lel en Hitpa‘lel	80
5.4	Verschillende soorten wortels	81
5.4.1	Sterke wortels met een keelletter	81
5.4.2	De eerste wortelletter is een <i>jod</i>	84
5.4.3	De eerste wortelletter is een <i>noen</i>	86
5.4.4	De tweede wortelletter is een <i>waw</i> of een <i>jod</i>	88
5.4.5	De tweede en derde wortelletter zijn gelijk	90
5.4.6	De derde wortelletter is een <i>hee</i>	92
5.4.7	De eerste en de derde wortelletter zijn zwak	94
6	Woordgroepen	95
6.1	Nominale woordgroep	95
6.1.1	Een enkel naamwoord	95
6.1.2	Zelfstandig naamwoord met bijvoeglijk naamwoord	96
6.1.3	Bijvoeglijk naamwoord met bijwoord	97
6.1.4	Zelfstandig naamwoord met aanwijzend voornaamwoord	98
6.1.5	Bijstelling	98
6.1.6	Constructusverbinding	99
6.1.7	Zelfstandig naamwoord met telwoord	103
6.2	Voorzetselgroep	103
7	Zinnen	104
7.1	Onderwerp	104
7.2	Gezegde	106
7.2.1	Het gezegde heeft een werkwoord als kern	106
7.2.2	Het gezegde heeft geen werkwoord als kern	107
7.3	Uitbreidingen van het gezegde	109
7.3.1	Noodzakelijke uitbreiding	110
7.3.2	Niet noodzakelijke uitbreiding	113
7.4	Volgorde	114
7.4.1	Het gezegde heeft een finiet werkwoord als kern	114
7.4.2	Het gezegde heeft geen finiet werkwoord als kern	115
7.5	Hoofd- en bijzinnen	116
7.5.1	Bijzin met onderschikkend voegwoord	117
7.5.2	Bijzin met voorzetsel	119
7.5.3	Bijzin met lidwoord	120
7.5.4	Hoofdzin vertaald als bijzin	120
7.6	Ontkenning	120
7.6.1	Algemene ontkenning	120
7.6.2	Ontkenning van jussivus en cohortativus	121
7.6.3	Andere werkwoordstijd bij ontkenning	122

7.6.4	‘Afwezigheid’ als ontkenning	122
7.6.5	Ontkenning van participium	123
7.6.6	Ontkenning van infinitivus	123
7.7	Vraag	123
7.7.1	Ja/nee-vraag, retorische en alternatiefvraag	124
7.7.2	Informatievraag	125
8	Teksten	127
8.1	Verhaal: Genesis 22:1-3	127
8.1.1	Hebreeuwse tekst	127
8.1.2	Woord-voor-woordweergave	128
8.1.3	Vertaling	129
8.1.4	Kenmerken	129
8.2	Gedicht: Jona 2:3-5	131
8.2.1	Hebreeuwse tekst	131
8.2.2	Woord-voor-woordweergave	131
8.2.3	Vertaling	132
8.2.4	Kenmerken	132
A	Werkwoordsvormen	133
A.1	Sterke wortel	134
A.2	De eerste wortelletter is een <i>jod</i>	138
A.3	De eerste wortelletter is een <i>noen</i>	142
A.4	De tweede wortelletter is een <i>waw</i> of een <i>jod</i>	144
A.5	De tweede en derde wortelletter zijn gelijk	148
A.6	De derde wortelletter is een <i>hee</i>	152
B	Lijst van begrippen	156
C	Veel voorkomende vormen	159
D	Veel voorkomende lexemen	160
E	Veel voorkomende werkwoorden	161
	Grammatica’s, woordenboeken, en boeken over de geschiedenis van het Hebreeuws	162
	Register van bijbelteksten	164
	Register van onderwerpen	166
	Register van Hebreeuwse woorden	171

Woord vooraf

Het was een groot genoegen om dit boek te maken. Dat komt mede door de bijdragen van mijn zeer gewaardeerde collega's dr. Margaretha Folmer, dr. Jan Wagenaar, dr. Ferenc Postma, dr. Wout van Bekkum en dr. Irene Zwiep; de studenten drs. Essemie van Dunné, Corry van Egmond, drs. Marius Romijn en Julia Schnizlein; de uitgever, drs. Freek van der Steen; en bovenal mijn partner, dr. Anneke de Vries. Allen hebben ze mij geholpen met veel correcties, adviezen en morele steun. De onvolkomenheden die zijn gebleven, zijn geheel voor mijn rekening.

Amsterdam, 19 april 2002

Arian Verheij

Bij de tweede druk

De tweede druk verschilt niet substantieel van de eerste. Wel zijn er verscheidene verbeteringen doorgevoerd, waarvan de belangrijkste is de toevoeging van klemtoontekens. Enkele paragrafen zijn iets uitgebreid. Mijn dank gaat uit naar recensenten, collega's en lezers die mij suggesties aan de hand deden.

Amsterdam, 30 december 2004

Bij de zesde druk

Behoudens enkele kleine correcties en aanvullingen alsmede typografische aanpassingen is deze druk gelijk aan de vorige.

Nijmegen, 3 april 2024

Lijst van tabellen

1.1	Het alfabet	2
1.2	De klinkertekens	5
3.2	Voorzetsels met APV	38
4.1	De vormen van zelfstandige naamwoorden	42
4.2	Zelfstandig naamwoord met APV	43
4.3	De vormen van het bijvoeglijk naamwoord	45
4.4	De hoofdtelwoorden	47
4.5	De rangtelwoorden	49
5.1	Analyse van een werkwoordsvorm	54
5.2	De vormen van het perfectum	56
5.3	De vormen van het imperfectum	59
5.4	De vormen van de imperativus	63
5.5	De vormen van het participium van de Qal	64
5.6	Perfectum en imperfectum met APV	68

Afkortingen

abs	absolutus
apv	aangehangen persoonlijk voornaamwoord
attr	attributief
av	achtervoegsel
bijst	bijstelling
coh	cohortativus
cst	constructus
cst.verb	constructusverbinding
ev	enkelvoud
imp	imperativus
inf	infinitivus
infa	infinitivus absolutus
infc	infinitivus constructus
ipf	imperfectum
ipfc	imperfectum consecutivum
lijd.vw	lijdend voorwerp
m, mnl	mannelijk
mv	meervoud
obj	object
pf	perfectum
pfc	perfectum consecutivum
ptc	participium
pred	predicatief
v, vrl	vrouwelijk
vrg	vraagpartikel
vv	voorvoegsel

Inleiding

Het Bijbels Hebreeuws is de taal waarin het grootste deel van de Hebreeuwse Bijbel (het Oude Testament) is overgeleverd. We zeggen opzettelijk niet: 'is geschreven'. De tekst van de Hebreeuwse Bijbel zoals wij die kennen is het werk van joodse geleerden die veel later leefden dan de schrijvers van de Bijbel, namelijk van de 6e tot de 10e eeuw van de christelijke jaartelling. Deze geleerden, de Masoreten, hebben in zekere mate hun stempel gedrukt op de tekst, en dus ook op de taal.

Bijbels Hebreeuws is de oudste goed gedocumenteerde fase van het Hebreeuws. In de loop der eeuwen heeft het Hebreeuws zich ontwikkeld tot de taal die heden ten dage in Israël gesproken wordt: het Modern Hebreeuws of Ivriet.

Het Hebreeuws is een Semitische taal, net als bijvoorbeeld het Aramees (in de Bijbel vooral te vinden in de boeken Daniël en Ezra), het Akkadisch, het Ugaritisch, het Syrisch, het Ethiopisch, en het Arabisch. Veel kenmerken van het Hebreeuws, zoals het systeem van wortels en patronen, komen ook in deze andere Semitische talen voor.

Deze basisgrammatica van het Bijbels Hebreeuws is gericht op beginnende studenten. De grammatica van deze taal wordt op een zo helder en toegankelijk mogelijke wijze gepresenteerd. Dat betekent dat lang niet alles behandeld kan worden. Voor wie verder wil, en voor het beoordelen van lastige passages in de Hebreeuwse Bijbel blijven de grote naslagwerken onmisbaar. We noemen enkele bekende grammatica's (zie ook blz. 162v.). Lettinga (2012), een klassiek opgezette en zeer veel gebruikte Nederlandstalige grammatica. Wesselius (1998), een eenvoudige en toegankelijke studiegrammatica, met een CD waarop enkele hoofdstukken uit de Bijbel in het Hebreeuws worden voorgelezen. Smelik (2011), een grammatica met aandacht voor de visuele presentatie. Jagersma (1991–1992), een grammatica waarin vooral gewerkt wordt aan de hand van bepaalde bijbelteksten. Schneider (2001), een Duitstalige studiegrammatica met veel aandacht voor het werkwoordgebruik in verschillende soorten tekst. Joüon en Muraoka (1991), een Engelse vertaling en bewerking van de Franstalige Joüon (1923). Beide zijn veel gebruikte wetenschappelijke grammatica's. Ook de Duitstalige Gesenius en Kautzsch (1896) en de Engelse vertaling Cowley (1910) zijn wetenschappelijke gram-

matica's, net als die van Waltke en O'Connor (1990). In dit laatste werk ligt de nadruk op de zinsbouw. Van der Merwe e.a. (1999) is een Engelstalige wetenschappelijke grammatica met aandacht voor meer algemeen taalkundige aspecten. De geschiedenis van het Hebreeuws en van de wetenschappelijke bestudering ervan staat onder meer beschreven in Sáenz-Badillos (1993) en Kutscher (1982).

Een handzaam overzicht tenslotte van vele grammatica's, woordenboeken en andere 'leermiddelen' voor het Hebreeuws, zowel Bijbels als Modern, is te vinden in Blok e.a. (2001).

1 Het Hebreeuwse schrift

Het Hebreeuws heeft een eigen alfabet, en het Bijbels Hebreeuws heeft ook eigen leestekens. In dit hoofdstuk bespreken we de medeklinkers (§ 1.1), de klinkertekens (§ 1.2), de *sjwa* (§ 1.3), de *dageesj* (§ 1.4), de masoretische accenten en overige leestekens (§ 1.5). Aan het einde van dit hoofdstuk gaan we kort in op de weergave van Hebreeuws in Latijnse letters.

1.1 Medeklinkers

1.1.1 Alfabet

Het Hebreeuws wordt geschreven van rechts naar links. De letters zijn medeklinkers, maar sommige letters worden ook wel gebruikt bij de weergave van klinkers – de zogeheten *leesmoeders* (§ 1.2.4). Er zijn geen hoofdletters; wel hebben sommige letters een andere vorm wanneer ze aan het eind van een woord staan (§ 1.1.2).

De drukletters die gebruikt worden in uitgaven van de Hebreeuwse Bijbel, in Hebreeuwse boeken en ook in dit boek, zijn (gebaseerd op) het zogeheten *kwadraatschrift*. Dit lettertype dateert ongeveer uit de vierde eeuw voor de christelijke jaartelling. Het werd oorspronkelijk gebruikt voor het Aramees, een aan het Hebreeuws verwante taal. Later ging men ook het Hebreeuws met deze letters schrijven. Het heet kwadraatschrift omdat de meeste letters min of meer in een vierkant passen. Oorspronkelijk werd het Hebreeuws geschreven in het zogeheten *paleo-* of *oud-Hebreeuwse* schrift.

Naast het kwadraatschrift wordt ook het zogeheten *cursief* schrift gebruikt, vooral om het Hebreeuws met de hand te schrijven. We gebruiken het in dit boek niet, maar het staat wel in de volgende tabel.

letter / eindvorm	naam	paleo	cursief	Latijnse letter	uitspraak	getals- waarde
א	alef	𐤀	א	ʾ	klikje in <i>geopend</i>	1
ב	beet	𐤁	ב	<i>b</i> of <i>b̄</i>	/b/ of /v/	2
ג	gimel	𐤂	ג	<i>g</i> of <i>ḡ</i>	/g/ (Eng. <i>good</i>)	3
ד	dalet	𐤃	ד	<i>d</i> of <i>d̄</i>	/d/	4
ה	hee	𐤄	ה	<i>h</i>	/h/	5
ו	waw	𐤅	ו	<i>w</i>	/w/	6
ז	zajin	𐤆	ז	<i>z</i>	/z/	7
ח	chet	𐤇	ח	<i>h̄</i>	/ch/	8
ט	thet	𐤈	ט	<i>t̄</i>	/t/	9
י	jod	𐤉	י	<i>y</i>	/j/	10
כ / ך	kaf	𐤊	כ / ך	<i>k</i> of <i>k̄</i>	/k/ of /ch/	20
ל	lamed	𐤋	ל	<i>l</i>	/l/	30
מ / ם	meem	𐤌	מ / ם	<i>m</i>	/m/	40
נ / ן	noen	𐤍	נ / ן	<i>n</i>	/n/	50
ס	samech	𐤎	ס	<i>s</i>	/s/	60
ע	ajin	𐤏	ע	ʿ	als alef, sterker	70
פ / ף	pee	𐤐	פ / ף	<i>p</i> of <i>p̄</i>	/p/ of /f/	80
צ / ץ	tsade	𐤑	צ / ץ	<i>ṣ</i>	/ts/	90
ק	qof	𐤒	ק	<i>q</i>	/k/	100
ר	reesj	𐤓	ר	<i>r</i>	/r/	200
ש	sjin	𐤔	ש	<i>š</i>	/sj/	300
שׁ	sin	𐤕	שׁ	<i>ś</i>	/s/	300
ת	taw	𐤖	ת	<i>t</i> of <i>t̄</i>	/t/	400

Tabel 1.1: Het alfabet